

Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 54, 63, 108, 126, 127, 132; a.mlf., *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 109, 130, 166, 171; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 20, 26, 30, 46; Nejat Göküncü, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991; a.mlf., "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", *MÜTAD*, sy. 4 (1989), s. 225-227; E. Füsün Alioğlu, *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, İstanbul 2000; Suavi Aydın v.dğr., *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul 2000; Cl. Cahen, "Le Diyar Bakr au temps des premiers urtuquides", *JA*, CCXXVII (1935), s. 219-277; C. Hillenbrand, "The Career of Najm al-Din il Ghāzi", *Isl.*, LVIII/2 (1981), s. 250-292; a.mlf., "The Establishment of Artuqid Power in Diyarbakır in the Twelfth Century", *St.I*, LIV (1981), s. 129-153; V. Minorsky, "Mardin", *IA*, VII, 317-322; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Mardin", *EP* (İng.), VI, 539-542.

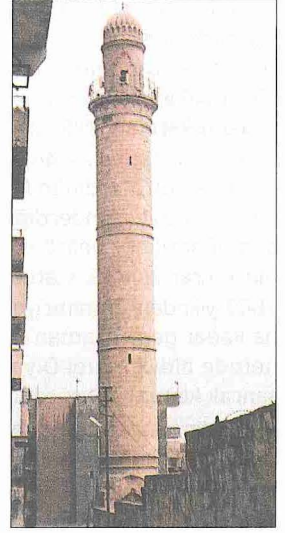
MEHMET TAŞTEMİR

□ MİMARİ. Mardin adından ilk defa IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus bahsetmekle birlikte şehrin kurulduğu tepenin güney kesiminde prehistorik izlere rastlanır. Bugün şehirde Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinden önemli yapılar bulunmaktadır.

Savunma Amaçlı Yapılar. Mardin'in etrafını çeviren ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar var olduğu bilinen surlarının ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı kesin olarak belli değildir. Kaynaklarda 281'de (894) Halife Mu'tazid-Billâh'ın Mardin'e yürüdüğü, Hamdân b. Hamdûn kaçarken oğlunun kaleyi teslim ettiği ve tahkîmatın da yıkıtıldığı belirtilir. X. yüzyılda Hamdânîler tarafından inşa edildiği ileri

sürülen surların XIII. yüzyılda bir hendekle çevrili olduğu ve Bâbü's-sûr, Bâb-ı Kısîs, Bâbü'z-zeyt, Bâb-ı Şavat, Bâb-ı Cedîd ve Bâbü'l-hammâre adlı altı kapısının bulunduğu bilinir. Bugün şehrin ana caddesinin iki ucundaki yerlerden biri Diyarbakır Kapısı, diğeri Savur Kapısı adını taşır. Mardin Kalesi kuzeyde denizden yüksekliği 1200 m. olan kayalık tepeye kurulmuş olup bütün Mezopotamya ovasına hâkimdir. Tepe üzerindeki falez şeklindeki kayalıklar tabii bir kale oluşturur, yapı gününde tek bir girişe sahiptir. Günümüzde tek burcu kalan kalenin duvar tahkimatı da azdır. Daprê kalenin daha eski olduğunu ve Bizans döneminde onarım gördüğünü belirtir. Ancak mevcut kısımlar ve burç, üzerindeki markalar ve giriş kapısı üstünde yakın zamana kadar duran yazıt ve kabartmalara bakılarak Akkoyunlu devrine mal edilirse de giriş koridorunun tonoz örgüsü Artuklu mimari tekniğine kuvvetle bağlıdır. İlk devirlerden itibaren içinde yerleşimler bulunan kalede, Artuklu devri işaretlerini taşıyan küçük ölçüde bir külliye ile Akkoyunlular'a nisbet edilen caminin (Hızır Camii, Kale Camii) kalıntıları dışında Akkoyunlu sarayı olduğu belirlenen iki katlı konak-saray ve hamam kalıntıları mevcuttu.

Külliyeler. Şehirde Artuklular dönemine ait iki külliye bulunur. Bunlardan halkın Mâristan dediği Emînüddin Külliyesi XII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olup cami, medrese, çeşme ve hamamdan oluşur (bk. EMİNÜDDİN KÜLLİYESİ). Artuklular'a ait diğer külliye ise Necmeddin

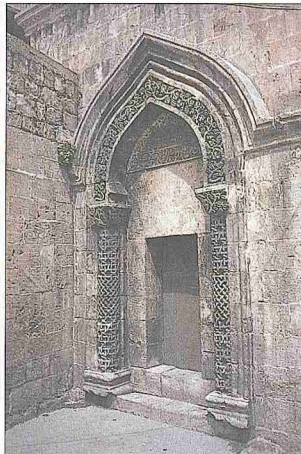
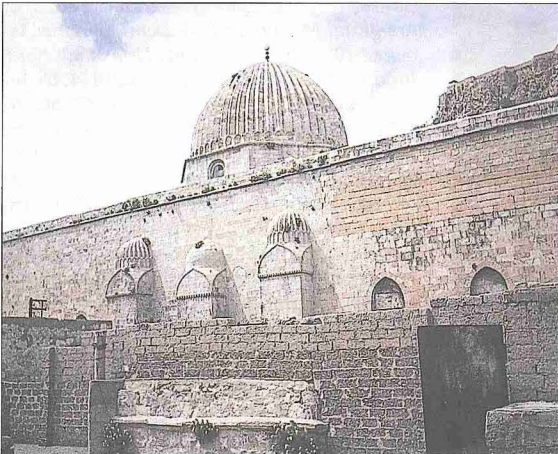

Mardin'de Abdülatif Camii'nin minaresi

Külliyesi'dir (Câmiu'l-Asfar). Mardin Artuklu Beyi I. Necmeddin İlgazi'nin 1122'de Silvan'da ölüp Mardin'e getirilerek burada gömüldüğü düşüncesi hâkimdir. Emînüddin zamanında yapımına başlanılan külliye Necmeddin İlgazi tarafından tamamlanmıştır. Emînüddin Külliyesi'nin güneydoğusunda yer alan bu yapıdan birbirini kesen iki beşik tonozlu mekân ve eklerinin izleriyle doğu yanında kare bir minare kalıntısı durmaktadır.

Cami ve Mescidler. Mardin camilerinde harim enine gelişen bir plana sahip olup mihraba paralel nefler tonoz örtülü ve mihrap önü kubbelidir. Harimin önünde bir avlu mevcuttur. Bu özelliklere sahip en erken tarihli yapı ulucamidir. Cami enine gelişen dikdörtgen planlı olup mihraba paralel üç nefli vardır. Kubbe dilimli formu ile mihrabı, kapısı ve minaresindeki sistemleriyle yapı dikkat çekicidir (bk. ULUCAMİ). Bâbü's-sûr (Melik Mahmud) Camii, mihrap önü kubbeli ve iki yanda beşik tonozlu enine gelişen plan tipini sürdüren bir diğer Artuklu yapısıdır. Avlunun doğusunda ve kuzeyinde çeşitli büyüklüklerde mekânlar yer alır. Cami XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenir. Abdülatif (Latifiye) Camii 772 (1371) tarihli-dir. Enine gelişen planda mihraba paralel iki nefli bir yapı olup mihrap önünde nefler bir kubbe ile kesilmiştir. Revaklı avlunun doğu ve batı kanatlarında iki kat halinde medrese yer alır (bk. ABDÜLLATİF CAMİİ). Artuklu devrinin sonlarına tarihlenen Süleyman Paşa (Molla Hari) Camii kareye yakın planda mihraba paralel iki nefli olup her iki nefte mihrap önünde birer çapraz tonozla örtülüdür. Mihrap istirdide kabuğu şeklinde düzenlenmiştir. Şeyh Çabuk Camii enine dikdörtgen planlı

Mardin Ulucamii'nin mihrap dış duvarı ile taş süslemeli minare kapısı

Mar Mihail
Kilisesi –
Mardin

ve mihraba paralel iki nefli bir yapıdır. Girişin güneyinde türbe ya da zikir yeri olması muhtemel bir mekân bulunur. Caminin tekke (hankah, zâviye) fonksiyonuna sahip bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Hamîd (Şeyh Zebûn) Camii XIV. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Enine dikdörtgen planlı yapının doğu yönünde bir iç avlu, batı yönünde kubbeli ve tonozlu mekânlar vardır. Buradaki farklı birimlerin varlığından, yapının sadece bir cami değil benzer plan gösteren tekke ya da zâviye gibi kullanılmak üzere yapılmış olduğu düşünülebilir. Mardin'de Osmanlı döneminden fazla örnek bulunmaz. Bu devre ait ilk yapı Kiseyri Camii'dir. Yapı, güneyde beşik tonoz örtülü ana mekânla bunun batısında kuzeye doğru kareye yakın ek mekânlar ve bunlar arasında yer alan hazireden oluşur. Kitâbesinde 967 (1559-60) tarihi vardır. Reyhâniye Camii fevkanî şekliyle dikkati çeker. Mevcut kitâbelerin XIX. yüzyıla işaret etmesine karşılık XVI. yüzyıl başlarında kurulmuş, XVIII ve XIX. yüzyıllarda onarımlar görmüştür. Enine gelişen planda yapı mihraba paralel iki nefli ve mihrap önü kubbelidir. Mihrap nişi istirdiye kabuğu şeklinde düzenlenmiştir. Şeyh Mahmud Türkî (Şeyh Ali) Camii'nin bânisi ve tarihi hakkında fazla bilgi yoktur. XVI. yüzyıl kayıtlarında rastlanan yapının XV. yüzyıla ait olabileceği gibi daha erken tarihli olması da mümkündür. Yalın görünüşlü yapı kareye yakın planda mihraba paralel iki beşik tonozla örtülmüştür. Zairi (Şeyh Muhammed ez-Zerrâr = Zarrâr) Camii enine gelişen planda iki nefli ve mihrap önü kubbeli bir yapıdır. Kitâbesi 1102 (1690-91) tarihini verir. Hacı Ömer (Halife) Camii enine dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür. Tekke fonksiyonunda olabileceği düşünülen yapının tarihi hakkında aydınlatıcı bilgi olmamakla birlikte XVIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı kabul edilir. Bir Bizans şapelinin üstüne inşa edildiği sanılan, XV. yüzyıl kayıtlarında bânisi olarak Şeyh Mehmed Dînârî adının yazılı olduğu Pamuk Camii (Şeyh Mehmed Dînârî Camii), yapım tarihi hakkında herhangi bir ipucu bulunmayan Arap (Azap) Camii (Azaplar Ağası Mescidi ile isim benzerliği kurulursa XVI. yüzyıl kayıtlarında mevcut görünmektedir), XVIII. yüzyıldan kalan Şeyh Şerran Mescidi şehirdeki diğer Osmanlı camileridir.

Manastır ve Kiliseler. Mardin ve civarında farklı inançlara hizmet eden birçok kilise ve manastır bulunmaktadır. Bu düzende Süryânîler'e ait yapılar öne çıkar. Şehirdeki en önemli Süryânî yapısı merkeze 5 km. uzaklıktaki Deyrüz-zafaran Manastır topluluğudur. IV. yüzyılda kurulup Süryân-i Kadîm cemaatinin dinî merkezi olan manastır IX-X. yüzyıllarda parlak yıllarını yaşar. 1293-1932 yılları arasında patriklik merkezi olarak hizmet vermiştir. Manastırın en büyük özelliği, Süryân-i Kadîm patriklerinin çoğunun (elli iki patrik) mezarının burada özel bir yerde korunmuş olmasıdır. Çeşitli eklemeler ve onarımlarla günümüze gelen yapıda farklı dönemlere ait üç kilise (Mor Hananyo, Meryem Ana, Mor Petrus) ve bir şapel vardır. Meryem Ana Kilisesi'ndeki mozaik ve apsis kısmı IV. yüzyıla kadar iner. Deyrüz-zafaran Manastır'ının kuzeyindeki dağda kayalara oyulmuş belirli mesafelerde Meryem Ana ve Theodoros tapınakları, Mar Yâkub, Mar İzozoil, Mar Behnam manastırlarıyla Mar Yûsuf Savmaası bulunmaktadır. Şehirde ve civarında özellikle çan kulelerinin mimarisıyla dikkat çeken kiliseler, Deyribuhre-Mar İstefanos Manastırı, Mar Mihail (186), Kırklar (569), Surp Kevork (569), Behirmiz (569), Mart Şmuni (1125'te onarılmış), Meryem Ana (1820), Mar Yûsuf (1885) ve Bulus (1914) kiliseleridir.

Manastır ve Kiliseler. Mardin ve civarında farklı inançlara hizmet eden birçok kilise ve manastır bulunmaktadır. Bu düzende Süryânîler'e ait yapılar öne çıkar. Şehirdeki en önemli Süryânî yapısı merkeze 5 km. uzaklıktaki Deyrüz-zafaran Manastır topluluğudur. IV. yüzyılda kurulup Süryân-i Kadîm cemaatinin dinî merkezi olan manastır IX-X. yüzyıllarda parlak yıllarını yaşar. 1293-1932 yılları arasında patriklik merkezi olarak hizmet vermiştir. Manastırın en büyük özelliği, Süryân-i Kadîm patriklerinin çoğunun (elli iki patrik) mezarının burada özel bir yerde korunmuş olmasıdır. Çeşitli eklemeler ve onarımlarla günümüze gelen yapıda farklı dönemlere ait üç kilise (Mor Hananyo, Meryem Ana, Mor Petrus) ve bir şapel vardır. Meryem Ana Kilisesi'ndeki mozaik ve apsis kısmı IV. yüzyıla kadar iner. Deyrüz-zafaran Manastır'ının kuzeyindeki dağda kayalara oyulmuş belirli mesafelerde Meryem Ana ve Theodoros tapınakları, Mar Yâkub, Mar İzozoil, Mar Behnam manastırlarıyla Mar Yûsuf Savmaası bulunmaktadır. Şehirde ve civarında özellikle çan kulelerinin mimarisıyla dikkat çeken kiliseler, Deyribuhre-Mar İstefanos Manastırı, Mar Mihail (186), Kırklar (569), Surp Kevork (569), Behirmiz (569), Mart Şmuni (1125'te onarılmış), Meryem Ana (1820), Mar Yûsuf (1885) ve Bulus (1914) kiliseleridir.

Zâviye ve Türbeler. Genellikle çok fonksiyonlu Mardin yapılarında zâviye -tekke olarak kullanılanlar çoğunluğu oluşturur. XV. yüzyılın kolonizasyon hareketlerinde önemli oldukları anlaşılan Mardin zâviyeleri Akkoyunlu yapılarıdır; bunlardan sağlam olarak günümüze ulaşan en önemli parça Hamza-i Kebîr Zâviyesi'nin türbesidir. Akkoyunlu Karayülük Osman'ın oğlu Hamza Bey'e (1435-1444) maledilen yapı kitâbesinden anlaşıldığı kadarıyla 842'de (1438-39) yaptırılmıştır. Ortada dilimli kubbeyle örtülü türbe dört yönde beşik tonozlarla haçvari şekilde düzenlenmiştir. Bu plan özelliğiyle Anadolu'da tek örnek olan türbenin kapısında sekizgen mozaik çinili pano yer alır. Cihangir Bey Zâviyesi dikdörtgen planlı olup ortada çapraz tonoz, iki yanda beşik tonozlarla örtülmüştür; yapı, doğuda içinde bir ocak nişi bulunan yıldız tonozlu kare bir giriş bölümüne sahiptir. Bânisinin Akkoyunlu Cihangir Bey (1444-1469) olduğu sanılır. Yine Akkoyunlular'ın Hamza-i Sagîr Zâviyesi kitâbeli, nişli ara eyvanı ve ek kısmıyla belki de en büyük Mardin zâviyesi olup kesin planı hakkında bilgi yoktur. Abdülgani Efendi'ye göre 879 (1474-75) yılında inşa edilmiştir. XV-XVI. yüzyıllara tarihlenen Şeyh Kasım Halvetî Türbe-Mescidi, güneyinde hazîresi ve batıda yazlık namazgâhi olan küçük kare planlı çapraz tonozlu bir yapıdır. Altında basamaklarla inilen beşik tonozlu mummyalık kısmı bulunur. Şehrin dışında Mardin'in doğusunda Savur yolu üzerindeki Şeyh Hâmid türbeleri XIX. yüzyıl sonuna ait olmakla birlikte tekke-zâviye olarak da kullanılmıştır. Kare planlı ve kubbe ile örtülü dört türbe mekânıyla beşik tonoz örtülü mescid kısmınının birleşmesinden meydana gelmiştir.

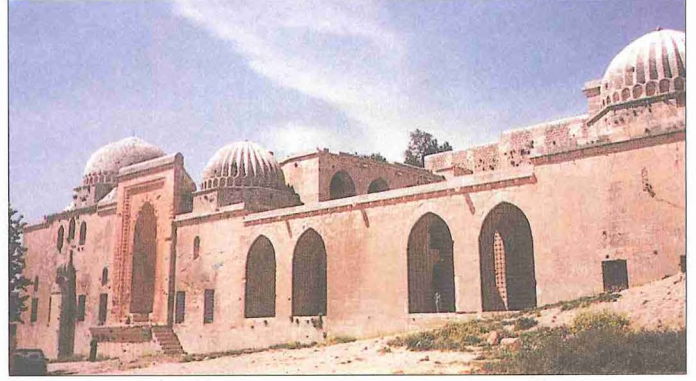
Medreseler. Artuklu devrinde Mardin'de önemli medreseler yapılmıştır. Ana-

Cihangir Bey Zâviyesi - Mardin

dolu'nun ilk açık avlulu, revaklı, iki katlı, iki eyvanlı medresesi olan Hatuniye (Sitti Radviyye / Radaviyye) Medresesi, Mardin Artuklu Hükümdarı II. Kutbüddin İlgazi'nin saltanatı sırasında (1176-1184) annesi Sitti Radviyye (Radaviyye, Raziyye) tarafından yaptırılmış, vakfiyesi de 602 (1206) yılında kible cephesinde taş üzerine yazdırılmıştır. Ana eyvanın doğusunda bulunan tromplu kubbeye örtülü mihraplı türbede iki sanduka bulunmaktadır (bk. HATUNİYE MEDRESESİ). Açık avlulu medreseler grubuna giren diğer bir yapı Şehidiye Medresesi olup XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Kuzey ve batı yönünde yer alan iki eyvanı ve batı yönündeki revaklarla şekillenen avlunun güneyinde cami ve türbe, doğusunda iki katlı medrese odaları yer almaktadır. Mardin'in ilk medreseleri olarak kabul edilen Emînüddin Medresesi ile Necmeddin Külliyesi'nin doğu kanadı da avlu esasına dayanmaktadır. Emînüddin Medresesi'nde ortak bir avlunun kuzeyinde basit, üç bölümlü, küçük ölçüde bir mekânla karşılaştığı halde Necmeddin Külliyesi'nde eyvanlı bir avlu dikkati çeker. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği düşünülen Mârufiye (Hacı Mâruf Bey el-Artukî) Medresesi çok geniş boyutlara ulaşan ve tek avlu düzenini aşan bir uygulamaya sahiptir. Kalıntılarında eyvanlı, açık avlulu medrese olduğu anlaşılan yapıda en önemli yer kuzey bölümüdür ve ortada kubbe, üç yanda tonozlu eyvanlı bir planda düzenlenmiştir. Burada, kuzey eyvandan başlayıp kubbeli kısmın altından geçerek açık avluya kadar çıkan taş mozaik döşeli bir selsebil bulunur. Tek avlu etrafında sıralı mekânlar düzenini aşan plan şeması en açık şekliyle Sultan İsâ (Zinciriye) ve Sultan Kasım (Kasımiye) medreselerinde görülmektedir. Sultan İsâ Medre-

Sultan
Kasım
Medresesi -
Mardin

sesi, taçkapisındaki kitâbesinden anlaşıldığı kadarıyla Artuklular'dan Şemseddin Dâvud'un (el-Muzaffer) oğlu Sultan Mecdüddin İsâ tarafından yaptırılmış olup 2 Muharrem 787 (13 Şubat 1385) tarihinde tamamlanmıştır. Geniş bir alanı kaplamakta olan yapı iki kat üzerinde avlu, cami, türbe ve çeşitli ek mekânlardan oluşur. Yapı, doğu ve batı uçlarındaki dilimli kubbeler ve doğu tarafına rastlayan yüksek taçkapisıyla dikkat çeker. İnşasına Artuklu devri sonlarında (XIV. yüzyıl sonu) başlanan Sultan Kasım Medresesi'nin Akkoyunlular tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandığı kabul edilir. Mardin yapılarının en büyüklerinden olan medrese tek bir avlu etrafında düzenlenmiş iki katlı mekânlarla batıda yer alan bir mescide sahiptir. Sultan İsâ Medresesi ile bazı farklılıklar dışında plan, süsleme ve işçilik yönünden yakın benzerlik gösterir. Cephede en önemli bölümlerden olan taçkapı Sultan İsâ Medresesi'nin kapısını tekrarlar. Akkoyunlular'ın XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başına tarihlenen Şah Sultan Hatun Medresesi avlu etrafında iki katlı olarak yapılmışken kısmen günümüze gelebilmiştir. Güneyde yer alan cami ise tamamen yenilenmiştir. Mardin'de

bugün mevcut olmayan XII. yüzyıl başından Hüsâmiye Medresesi, aynı yüzyılın sonlarından Muzafferiyeye Medresesi, kısmen kalıntıları bulunan XIII-XIV. yüzyıllardan Şeyh Aban (Lıbben = Melik Mansûr) Medresesi ile Altunboğa, Savurkapı medreselerinin mimarileri hakkında bilgi yoktur.

Hamamlar. Mardin'de Artuklu devrinden kalmış Anadolu'nun en eski hamamlarını bulmak mümkündür. Emînüddin Külliyesi içindeki Mâristan Hamamı, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde haçvari planlı sıcaklık kısmıyla dikkati çekmektedir. Şehirdeki ilk Türk hamamı olan yapıdan yalnızca soyunmalık bölümü kalmıştır. XII. yüzyılın son çeyreğinde yapılan Radviyye (Savurkapı) Hamamı'nda soyunmalık dar, uzun bir şekil göstermesine karşılık sıcaklık ortada kubbeli, dört yanda beşik tonozlu, dört eyvanlı ve dört kubbeli köşe hücreleriyle şekillenmiştir. XIII. yüzyılın ikinci yarısına ait Yenikapı Hamamı'nın soyunmalığı değişik bir plan şeması gösterir; bugün bir kısmı ayakta olan yapıda eyvanın üç yönden birleştirilmesiyle oluşan soyunmalık beşik tonozlu ılıklığa bağlanır. Buradan yine dört eyvanlı ve dört köşede tromplu kubbeli odaların yer aldığı sıcaklığa geçilir. XIV. yüzyılın ilk yarısına ait Mardin Ulucamii Hamamı'nda yüksek kasnaklı tromplu kubbeye örtülü soyunmalıktan kuzeydeki dar kapıyla kare planlı ve kubbeli bir ara mekâna geçilir. Buradan doğudaki beşik tonoz örtülü ılıklığa ve ardından sıcaklığa ulaşılır. Sıcaklık ortada kubbeli, dört yönde tonoz örtülü dört eyvan ve köşelerde kubbeli dört halvet hücrelerine sahiptir. Türk devri öncesi temellere dayandığı sanılan Emîr Hamamı'nın inşası hakkında bilgi yoktur. Yan yana iki kubbeli yapı yıldız biçimi açılma gösteren bir mimari anlayışa sahiptir. Kaynaklarda bahsedilen Kasımiye Hamamı/ Alaca Hamam ve Keçeci Hamamı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Hatuniye
Medresesi'nin
kibleye bakan
cephesi

Çeşmeler. Çeşmeler genellikle eyvanların içine ya da kemerli nişler olarak yapılmıştır. Türk mimarisinde en eski çeşmelerden biri Mardin'dedir. Artuklular'dan Necmedin İlgazi tarafından 1109-1122 yılları arasında geniş bir külliye içinde yaptırılan ve bugün pek az kısmı kalan hamamın avluya komşu olan cephesinin köşesinde yer alan çeşme çifte kemerlidir ve üstü bir çapraz tonozla örtülüdür. Mevcut çeşmelerin en önemlileri arasında Ayn Kapak, Kâsımiye, Firdevs, Fahriye, Sultan İsâ, Cevheriye, Ayn Saraç ve Savurkapı çeşmeleri sayılabilir.

Meskenler. İlk sivil mimari dokunun kale içinde başladığı şehirde kale dışında yerleşme kaynaklarına göre V. yüzyılda başlamıştır. Günümüzde şehir Mardin Kalesi'nin güneyinde dik yamaçta yer alır. Mardin'de bulunan farklı yapı türleri birbirine dar sokaklar, basamaklı merdivenler ya da "abbara" denilen üstü tonozlu geçitlerle bağlanır. Çok defa evlerin altından geçen abbaralar hem sokağın hem de evlerin elemanı olarak ikili görev üstlenmiştir. Evler arazinin konumuna göre teraslar şeklinde en az iki, üç veya daha çok katlı olarak düzenlenmiştir. Örtü sistemi dıştan tamamen düz ve toprak damlıdır. İlk kat, çoğunlukla sütunlara bindirilmiş hafif sivri kemerlerin oluşturduğu "U" biçiminde revaklı bir avlu ve avluya açılan odalardan meydana gelir. İkinci kat, birinci kat odalarının çapraz tonozları üzerine bindirilerek arazinin eğimine göre geri çekilmiş, teras şeklinde ve geniş "L" biçimli bir avluyla diğer mekânlardan oluşmaktadır. Mardin evlerinin değişmez birimi olan eyvan ve eyvana açılan odalar ikinci katta yer alır. Genellikle eyvanların sonunda kahve ocağı denilen küçük bir mekân vardır. Geniş ve uzun

pencereler, oda içlerindeki nişler ve dolap yerleri iç mekânda hareketlilik sağlar. Evlerin zengin iç dekorasyonuna karşılık sokak cepheleri yalındır. Dar ve yüksek duvarlarla konutlardan ayrılan sokaklar âdeta birbirinin benzeridir. Bazı yapıların konsollara bindirilmiş hafif çıkmaları ve üç dört mukarnasla yumuşatılmış köşelikleriyle yağın karı dışarıya atmak için kullanılan pencereci çıkmaları bir ölçüde sokaklara hareketlilik sağlar. Evlerin büyük çoğunluğu en az yüzyıllıktır.

Diğer Yapılar. Mardin'de bugün tek bir kervansaray ayakta olup XII-XIII. yüzyıllara tarihlenir. Ana caddenin üzerinde dikdörtgen bir avlu etrafında iki katlı revaklı mekânlardan oluşan yapı durumunu kısmen korumuştur. Giriş eyvanının iki yanında beşer dükkânıyla avlu etrafında çapraz tonozlu revaklar arkasında tonozlu odalara sahiptir. Kuzeyde tek kat yüksekliğinde bir eyvan ve burada vaktiyle bir çeşme yer almaktaydı. Üst katta avlunun etrafını çeviren revaklar arkasında aşağıda olduğu gibi tonozlu odalar bulunmaktadır. XVI. yüzyıl kayıtlarında biri Artuklu, ikisi Akkoyunlu vakfı olarak geçen kervansaraylardan hiçbir iz rastlanmaz. Halk arasında Kaysâriye ya da Bedesten (Bezzâzistan) adıyla tanınan yapı ulucaminin kuzeyinde çarşı içindedir. Sadece dıştaki dükkânların bir kısmı değişmiş olarak kullanılan ve büyük kısmı yıkılmış olan bedesten, uzunlamasına dikdörtgen planlı olup bu bölgede önemli bir plan şeması ve form ortaya koyarak Osmanlı bedestenleriyle paralellik kurulmasına imkân sağlar. Bütün bölgede kullanılan bir pâyeye etrafında dört çapraz tonoz sistemine dayanan planın büyük ölçüde gerçekleştirildiği bir sivil mimari örneğidir. Bedestenin 1480-1500

yılları arasında yapılmış olduğu sanılır. Reyhâniye Camii'nin batısında batı bölümü yıkılmış olan Revaklı Çarşı'nın tarihi hakkında bilgi yoktur. Ortadaki bir yolun iki yanında revaklardan ve bunların arkasında bulunan birer sıra dükkândan oluşur. Doğuda eyvan şeklinde tek bir dükkân vardır. Sivil mimari alanında önleri revaklarla örtülü karşılıklı iki sıra dükkân düzenine sahip yapı bir çeşit kapalı çarşı özelliğini yansıtır. Nusaybin yolunda vali konağı yanındaki Firdevs Köşkü, Mardin ev mimarisinin gelişmiş ve büyük ölçülerde uygulanmış şeklidir. İki kat halindeki köşkün ikinci katında cihannümâ, önünde bir havuz yer alır. Yapının havuza bakan yönünde, ortadaki diğerlerine göre daha büyük ve dışa taşkın üç eyvanla bir oda bulunur. Köşk el-Melikü'l-Mansûr II. Necmeddin Gazi zamanında (1294-1312) mevcut olup Artuklu eseridir (bk. FİRDEVS KÖŞKÜ). Bunların dışında XIX. yüzyıl sonunda inşa edilen kışla ve idare yapılarıyla okullar şehir dokusunda yerlerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Ferdi, *Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi* (nşr. Ali Emîrî), İstanbul 1331, s. 31; Abdül-gani Fahri Bulduk, *Mardin Tarihi* (nşr. Burhan Zengin), Ankara 1999, s. 227-277; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s. 259-263; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, tür.yer.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970-72, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Mardin'i Korumak Ulusal Görev Olmalı", *Arktekt*, sy. 435, İstanbul 1996, s. 22-26; Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul 1971; a.mlf., *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul 1978, tür.yer.; a.mlf., *Ortaçağ Türk Mimarisi'nin Anahtarları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, tür.yer.; a.mlf., "Mardin Ulu Camii ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *VD*, IX (1971), s. 191-200; Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, İstanbul 1972, s. 128-165; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, I-II, 8-18; P. Gabriyel Ak-yüz, *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul 1998; İlharni Mısırlıoğlu, *Taşın ve İnançın Şiiri Mardin*, İstanbul 1998; Aynur Durukan, "Artuklu Mimarisi'nin Düşündürdükleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1995, II, 51-62; Firdevs Saylan, "Mardin Evleri", *Türkiyemiz*, XVIII/53, İstanbul 1987, s. 7-14; Sevil Üzrek, "Güneydoğuya Sarı Yolculuk", *Atlas*, sy. 5, İstanbul 1993, s. 113-120; Şakir Çelik, "Mardin'deki Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunmasına İlişkin Çalışmalar", *Arktekt*, sy. 435 (1996), s. 27; Kadir Tutuş, "Mardin'den Seslenişler", *a.e.*, sy. 435 (1996), s. 28-29; Füsün Alioğlu, "Mardin", *a.e.*, sy. 435 (1996), s. 31-44; Tomas Çerme, "Mardin Şehri", *TT*, XXXIV/200 (2000), s. 15-18; V. Minorsky, "Mardin", *İA*, VII, 320-322; "Mardin", *TA*, XXIII, 291-293; "Mardin", *YA*, VIII, 5760-5774.

BANU BİLGİCİOĞLU

Deyrûzzafaran
Manastırı -
Mardin